

ALISHER NAVOIYNING NAZMUL-JAVOHIR ASARINI
POETIK TAHLILI

POETICAL ANALYSIS OF ALISHER NAVOI'S NAZMUL-JAVOHIR

ПОЭТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ «НАЗМУЛ-ДЖАВОХИР» АЛИШЕРА НАВОИ

Abdullayeva Ruqiya Muhammadovna

Yangi asr universiteti "Mumtoz Sharq filologiyasi" kafedrası o'qituvchisi.

E-mail: ruqiya.abdullayeva.86@gmail.com

Annotatsiya: Hozirda yurtimizda ajdodlarimizdan qolgan adabiy-tarixiy boy merosni, qo'lyozma manbalarini ko'rib o'rganib chiqishda anchagina salmoqli ishlar amalga oshirilmoqda. Ushbu maqolada Alisher Navoiyning "Nazmul-javohir" asarining poetikasi haqida so'z yuritiladi va undagi ilm-ma'rifatga undovchi, ilmning afzalliklari, ilmsizlik oqiatlari haqid bitilgan ruboiylar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *Nazmul-javohir, tilshunoslik, hikmatlar, adabiy mahorat, g'oyaviy-irfoniy mohiyati, odob axloqi, g'amxo'rlik.*

ملخص:

تُجرى حاليًا في بلادنا أعمالاً قيّمة لدراسة التراث الأدبي والتاريخي الغني الذي خلفه أسلافنا، بالإضافة إلى مصادر المخطوطات. تتناول هذه المقالة شعرية علي شير نوائي في قصيدة "نظم الجواهر"، وتُحلّل الرباعيات التي تدعو إلى المعرفة والتنوير، مُبيّنة فوائد المعرفة ومخاطر الجهل. **الكلمات المفتاحية:** "نظم الجواهر"، اللغويات، الحكمة، الإتقان الأدبي، الجوهر العقائدي والباطني، الأخلاق، الرعاية.

Аннотация: В настоящее время в нашей стране проводится значительная работа по изучению богатого литературного и исторического наследия, оставленного нашими предками, а также рукописных источников. В данной статье рассматривается поэтика произведения Алишера Навои «Назмул-джавахир» и анализируются рубаи, призывающие к знанию и просвещению, демонстрирующие преимущества знания и опасность невежества.

Ключевые слова: «Назмул-джавахир», лингвистика, мудрость, литературное мастерство, идейно-мистическая сущность, этика, забота.

Abstract: Currently, significant work is being conducted in our country to study the rich literary and historical heritage left by our ancestors, as well as manuscript sources. This article examines the poetics of Alisher Navoi's "Nazmul-javahir" and analyzes rubai calling for knowledge and enlightenment, demonstrating the benefits of knowledge and the dangers of ignorance.

Keywords: "Nazmul-javahir," linguistics, wisdom, literary mastery, ideological and mystical essence, ethics, care.

Yurtimizda so'ngi yillarda zamonaviy kadrlar tayyorlash, yoshlarni vatanparvarlik ruhida yuksak ma'naviyat egalari etib tarbiyalash oldimizga qo'yilgan asosiy masala bo'lib kelmoqda. Shu maqsadda ta'lim tizimini takomillashtirish masalalariga alohida e'tibor qaratib kelinmoqda. (2017 yil 23 iyundagi PQ-3080-son qarori) Ayni shu nuqtayi nazardan qaraganda, ko'p yillardan buyon davom etib kelayotgan boy tarixiy tajriba va ma'naviy merosimiz mazmun mohiyatini falsafiy

tadqiq va tahlil etish umuminsoniy fazilatlarini shakllantirish va targ'ib qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Xalq hayotini to'g'ri yo'lga solish, uni ezguliklarga yetaklashda ulug' o'zbek shoiri Alisher Navoiy ijodi va faoliyati ham asosiy o'rin egallaydi. Shoir ijodini o'rganish, uni turli jihatlariga ko'ra tahlil qilish adib yashagan davrdan bugunga qadar davom etib kelmoqda. Shu o'rinda so'zimiz isboti sifatida yurtboshimizning Navoiy tavalludining 580 yilligi anjumanidagi ushbu nutqlari keltirishimiz mumkin, "Alisher Navoiy asarlarining bugungi yoshlar tushunadigan ixcham namunalarini yaratib, turli mobil ilova va electron dasturlar ishlab chiqish kerak" deb ta'kidlab o'tdilar.

Shuningdek adabiyotshunos olim, professor Natan Mallayev “O‘zbek adabiyoti tarixi” kitobida Alisher Navoiy ijodiga alohida-batafsil to‘xtalib har bir asari haqida qimmatli fikr-mulohazalarni bildiradi. Hozirda Alisher Navoiy ijodini turli jihatlarini o‘rganish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar amalga oshirila boshlandi. Jumladan, biz yoritmoqchi bo‘lgan mavzu: “Alisher Navoiyning Nazm ul-javohir asaridagi ruboiylarning poetik tahlili” haqida bo‘lib, shu bilan birga, atoqli o‘zbek olim-navoiyshunoslari Izzat Sulton, Abduqodir Haytmetov, Suyuma G‘aniyeva, Ibrohim Haqqul va boshqa adabiyotshunoslar tomonidan olib borilgan ishlarda to‘xtalib o‘tilgan. Biroq shunga qaramay, bugungi navoiyshunoslikda yechimini kutayotgan muammolar ham kam emas. Ana shulardan biri shoir ijodiy merosida alohida o‘rin tutgan «Nazm ul-javohir» («She’riy durdonalar», 1485) asarining manbalari va badiiyati masalasidir. Lekin biz bu maqolamizda “Nazm ul-javohir” uchun asos bo‘lib xizmat qilgan “نثر اللالي” “Nasr ul-laoliy” (من كلام امير المؤمنين علي بن ابي طالب - نثر اللالي. محظوظة. نشر في 6 نوفمبر 2020) asarining muallifi Ali karimulloh haqida so‘z yuritamiz.

Navoiyning deyarli barcha asarlarida axloqiy qadriyatlar u yoki bu darajada tarannum etiladi. Bu asarlari bilan shoir o'zining chinakam ma'noda adib, murabbiy sifatidagi buyukligini namoyon etgan. Navoiy o'z asarlarini didaktik xarakteri ustidagi izlanishlarini o'zigacha bo'lgan pand-nasihati va hikmatga moyil arabiy, forsiy va turkiy yozma hamda og'zaki adabiyot an'analari bilan suyanib olib bordi va ularni yanada boyitdi.

Hazrat Navoiyning ana shunday asarlaridan biri Ali ibn Abu Tolib(r.a)ning “نثر اللّٰلي” “Nasr ul-laoliy” asarining erkin, badiiy tarjimai tarzida yozilgan “Nazm ul-javohir” asaridir. Asar hikmatlari ruboiy janrda ya’ni hazaj bahrining axrab va axram musamman vaznida yozilib, (Al-Akbar Dehxudo, Lugʻatnoma ,Texron – 1345. H. 11564-b.) yanada boyitilgan holda qayta kashf etilgan, desak xato boʻlmaydi. “Nazm ul-javohir” asari ustida juda koʻp izlanishlar olib borilgan. Masalan, Maʼmura Rashidovaning (PhD) ilmiy darajasini olish uchun “Alisher Navoiy “Nazm ul-javohir” asarining matniy tadqiqoti” nomli risolasi, (Рашидова М. Ф.ф.н. ...дисс.-Т.:1990.-164-б.) Maʼrifat Rajabovaning falsafa fanlari doktori darajasini olish uchun yozgan “Alisher Navoiy “Nazm ul-javohir” asarining manbalari va badiyati” nomli tadqiqotlarida Ali ibn Abu Tolibning “Nasr ul-laoliy” asarining yaratilish manbalari haqida batafsil maʼlumotlar berilgan. Navoiyning Hazrati Ali hikmatlariga qoʻl urishiga yana bir sabab, faylasuf, mufasssir, donishmand Paygʻambarimizga eng yaqin boʻlgan sahobiylardan boʻlmish Ali ibn Abu Tolib ibn Abdulmuttalib (r.a) ga hurmati yuzasidan turkiyzabon xalqlarga ommafahm uslubda yozishlikni oʻziga maqsad qildi.

Biz ushbu tadqiqotlardagi fikrlarga qo'shilgan holda, Alisher Navoiyning "Nazm ul-javohir" asaridan boshqa kitoblaridagi Ali (r.a) haqidagi ma'lumot va ta'riflarga e'tiborimizni qaratdik. Buyuk shoirning qay bir asarini olib qaramang, barchasida an'anaviy hamd, na't va salovatlar bilan boshlanganiga guvoh bo'lamiz. Bu chin ma'noda Navoiy shaxsining axloqiy va diniy e'tiqodining namoyon bo'lishidir.

Avvalambor, har bir asarda muallif shaxsi qaysidir ma'noda o'z aksini topadi. Shunday ekan, asarni tahlil qilishdan oldin, Hazrati Ali shaxsi haqida qisqacha ma'lumot berib o'tsak, Ali ibn Abu Tolib -islomda "Xulafo ar-roshidin" lardan biri sanalmish halifa 610-yilda Makkada Abutolib ibn Abdulmuttalib oilasida tavvalud topgan. Ali ibn Abu Tolib (r.a) Muhammad (s.a.v) va sahobiylar maktabida tarbiyalangan shijoat va zakovvatda misilsiz shaxs bo'lib ulg'ayadi. Ali ibn Abu Tolib Muhammad (s.a.v)ning qizlari Fotima Zaxroga uylangan va qolaversa payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v)ning muborak nasllari Ali ibn Abu Tolib (r.a)ning avlodlari tarafidan davom ettirilgan. Shuning uchun Ali ibn Abu Tolib musulmonlar nazdida sahobalarning ulug'i hisoblanadi.

Islom davri adabiyot va islom dini ta'sirida yuzaga kelgan adabiyotlar va tadqiqotlarda Ali karimulloh haqida juda ko'p ma'lumotlar uchraydi. Misol uchun, yirik arabshunos olim I.M.Filshtinskiy "Arab adabiyoti tarixi" kitobida "Hazrati Ali haqida yozib, u islom tarixidagi buyuk notiq bo'lgan. X asrda uning nutq, va'z va hikmatlari "Nahj ul-balog'a" nomida alohida kitob holida nashr etilganini yozadi. Ushbu asar daslab arabshunos fors olimi Saydali Musaviy tomonidan fors tiliga tarjima qilingan. Bu kitob saj uslubida yozilgan. Ushbu asarda uning aniq va lo'nda bayon etilgan purmano hikmatlari keltiriladi. Jumladan, "Olimning boyligi-donishmandlikda, nodonning boyligi-mol-mulkda" (И.М.Фильштинский. Истор X века:.. Наука, 1985.C.250) kabi. Turkiyalik adib Ahmad Lutfi Qozonchi Hazrat Aliga bag'ishlangan tarixiy asarida, uning shaxsiyati haqida shunday yozadi: "Butun umrini bolaligidan o'limigacha hayoti ko'zdan kechirilsa, mardlikning to'g'rilikning samimiyatning go'zal o'rnlari ko'rinadi. Fazilatga oshiq insonlarning ko'zlarini yoshlantira-digan totli xotiralar Hazrat Alining aziz hayotini nurlantirib, ziynatlab, fayz berib, fayz taratib turadi." (Qozonchi Ahmad Lutfiy. Tarixiy roman.Toshkent.,2014.202-bet)

Darhaqiqat, yoshliklaridan payg'ambarimiz (s.a.v) tarbiyalarini olgan Hazrat Ali uchun Muhammad Mustafo (s.a.v)ning har bir so'zlari, xatti-harakatlari, yurish-turishlari, ibratli xulqlari tarbiya maktabi vazifasini o'tadi. Tarixiy manbalar guvohligicha, Hazrat Ali shijoatli, jasur, pahlavon inson bo'lgan. Shuning uchun ba'zi manbalarda uni «Asadulloh» (Allohning sheri) degan sifatlar bilan ataganlar. Shuning uchun Ali ibn Abu Tolib haqida eng ko'p manobalar yozilgan. Misol uchun XVII asrda bitilgan tarixiy manbasi «Siyar ul-aqtob»ida ham e'tiborli ma'lumotlar olishimiz mumkin.

Hazrat Ali ta'rifida shunday hadis keltirilgan: وقد روى البيهقي في كتابه المصنف في فضائل الصحابة يرفعه بسنده إلى رسول الله صلى الله عليه وآله أنه قال: من أراد أن ينظر إلى آدم في علمه وإلى نوح في تقواه وإلى إبراهيم في حلمه وإلى موسى في هيبته وإلى عيسى في عبادته فليتنظر إلى علي بن أبي طالب عليه السلام

«Hazrat payg'ambar ul janob haqida debdurkim, «man aroda an yanzura ila Odama va sifatihi va ila Yusuf va husnihi va ila Musa va salabatihi va ila Isa va

zuhdihi va ila Muhammad va xulqhi, fal-yanzur ila Ali ibn Abi Tolib». Bu hadisning ma'nisi buldurkim, «Har bir odamekim iroda etsa, nazar etmakni Odamg'a va uning qalbining safosig'a va Yusufg'a va uning husnig'a va Musog'a va aning salobatig'a va Isog'a va aning zuhdig'a va Muhammadg'a va aning xulqig'a, bas kerakkim, nazar etsun Ali ibn Abu Tolibg'a». (Nizomulmulk "Siyar ul-mulk", T: 1999, 243-b) Ushbu hadisdan ma'lum bo'lishicha, Ali ibn Abu Tolib (r.a.) bir qator payg'ambarlarning ba'zi sifatlarini o'zida mujassam etgan zotdir. Muallif bu hadisni keltirish orqali kitobxon ko'z o'ngida Ali ibn Abu Tolibning qiyofasi hamda timsolini qisqa, lo'nda va ayni paytda, mufassal qilib ochib beradi. Yana bir hadisda u zot boshqa sahobalardan ilmining ziyodaligi bilan ajralib turishi, ma'naviy yuksalishi yoshligidan boshlanganligi va bu yo'ldagi pir-murshidi Muhammad (s.a.v.) bo'lganligi bayon etiladi. Hazrat Ali doimiy ravishda ilm o'rganish bilan shug'ullanib, islom olamining mo'tabar siymolaridan biri bo'lib yetishdi. Imom G'azzoliy singari ulkan olimlar ham «Kimya-us-saodat»dek asarini uning so'zlaridan bo'lgan «من عرف نفسه فقد عرف ربه» Man 'arafa nafsahu faqod 'arafa rabbahu» hikmati bilan boshlagan. (كيمياء السعادة. أبو حامد الغزالي. 2 s.) U o'zining «Ilhyo ulumid-din» asarida o'z ilohiy-irfoniy g'oyalarini dalillash uchun Hazrat Ali she'rlaridan misollar keltirgan.

Yuqorida keltirilgan manbalardan tashqari Alisher Navoiy ham o'zining bir qancha asarlarida Hazrati Ali haqida to'xtalib, u kishi haqidagi fikrlarini bayon qiladilar. Shoirning tasavvuf ta'limotiga bag'ishlangan "Lisonut-tayr" asarida Hazrati Ali (r.a) haqida ma'lumot berilgan. "Lisonut-tayr" dostonining 5-12-boblari to'rt xalifa "chohoryorlar" tavsifiga bag'ishlangan. Mo'minlar amiri Hazrati Ali (r.a) vasfiga bag'ishlangan o'n birinchi bobda bu zotning payg'ambarimizga farzand darajasida bo'lganliklarini aytib, ular orasida kuchli ahd mavjudligiga ishora qiladi va keyingi bobda Hazrat Alining e'tiqod va ibodatda mustahkam ekanliklari vasf etilgan bir hikoyat keltiradi. Unga ko'ra, g'azot janglaridan birida Hazrat Aliga o'q tegadi. O'qning uchu uning suyaklarigacha botib, tortib olishning iloji bo'lmaydi. Shunda payg'ambarimizdan(s.a.v) bu ishning chorasini so'rganlarida, Rasuli akram: U namoz o'qiyotgan paytda o'qni tortib olish payida bo'lingiz. U namozga shunday berilgan bo'ladiki, o'qni tortib olganlaringni bilmay qoladi" (Алишер Навоий, Мукаммал асарлар тўплами. 20 жилдлик, 1998.-303-б.) -degan ekanlar.

Hazrati Ali ibn Abu Tolib haqida Navoiyning yana bir asari "Sirojul-muslimin"da ham ma'lumot berilgan. Asarda: "Ali karramallohu vajhahu goho yalang bosh va yalang oyoq o'q keltirar edilar. Bir kuni Sa'd ibn Vaqqos o'q otar edilar. Jabroil alayhissalom keldilar. Rasululloh alayhissalom men uchun o'q ot dedilar." (Alisher Navoiy "Siroj ul-muslimin" T: Fan, 2000 y, 67-b) Bundan ko'rinib turibdiki, Hazrati Ali nafaqat e'tiqod borasida balki kuch-qudrat, ser-g'ayrat bobida ham insoniyatga o'rnatqilib ko'rsatadigan shaxsdir. Shu o'rinda Ali (r.a) ilm va ilm ahliga bo'lgan munosabatlari haqidagi ushbu so'zlarini keltirsak bo'ladi: العلم خير من المال. العلم يحرسك، و انت تحرس المال. العلم حاكم و المال محكوم عليه. مات خزانة الاموال و بقي خزان العلم اعيانهم «Ilm mol-dunyodan yaxshidir. Ilm seni qo'riqlaydi. Mol-dunyoni esa sen qo'riqlaysan. Ilm – hukm qiluvchidir, molning ustidan esa hukm qilinadi. Mol yig'uvchilar o'tib ketdilar. Ilm to'plaguvchilar esa boqiy qoladilar.

O'zlari oramizda yo'q bo'lsalar-da, shaxslari qalblarda mavjuddir». (Adabu dunyo vad-din). (أدب الدين و الدنيا: أبو حسن علي بن محمد بن حبيب الماوردي. لبنان - بيروت. 2013. 80 ص).

Navoiyning o'zi ta'kidlaganidek, (umrining gohi shodonlig', gohi komronlig') hayotining nafaqat hayoti balki ijodining yakuni hisoblangan "Mahbubu-l-qulub" asarining III fasl 9-bob "Rizo" ruknida Hazrati Ali karamullohu vajhahu haqidagi hikoyatni keltiradi. (Алишер Навоий, Мукаммал асарлар 14 ж. Маҳбуб ул-қулуб.- Т.: "Фан", 1998.-303-б.)

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, Navoiy hazrati Alini avvalo, saxobalardan biri, donishmand, mufasssir, qolaversa, buyuk hikmat sohibi sifatida hurmat qilgan va unga nisbatan o'zgacha hurmat va ehtiromda bo'lgan Navoiyning ul zotni ta'rifu tavsifi o'zga manobqlarda uchramaydi. Shoir faqat Ali ibn Abu Tolib haqlaridagi forsiy manbalardan foydalanmay balki qadimiy arabcha manbalardan unumli foydalangan. Chunki Navoiy boy kutubxona egasi bo'lgan. Navoiy Ali ibn Abu Tolibning "Nasr ul-laoliy"ni nazmiy tarjima qilib, "Nazm ul-javohir" deb nomlashi Hazrati Aliga bo'lgan cheksiz muhabbati hamda hurmatining yana bir isbotidir desak, adashmagan bo'lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Алишер Навоий. Маҳбуб ул-қулуб. Муншаот. Вақфия. МАТ. 20 жилдлик. – Тошкент: Фан, 1998. Т.14. – 303 б.
2. Алишер Навоий. Сабаи сайёр. МАТ. 20 жилдлик. – Тошкент: Фан, 1992. Т.10. – 448 б.
3. Назмул-жавоҳдр [Матн] / А.Навоий. -- Тошкент: Akademnashr, 2019.-144
4. <https://kh-davron.uz/kutubxona/alisher-navoiy/aziz-qayumov-she-durdonalari.html>
5. http://library.navoiy-uni.uz/files/navoiy_nazmul_javohir_lotin_ziyouz_com.pdf
6. كيمياء السعادة. أبو حامد الغزالي. s. (in Arabic)
7. نثر اللالي. من كلام امير المؤمنين علي بن ابي طالب - مخطوطة. نشر في 6 نوفمبر 2020 (in Arabic)